

LIDIA FIEJDASZ

OPÓR SPOŁECZEŃSTWA RZESZOWSZCZYŻNY WOBEC DZIAŁAŃ WYDZIAŁU DO SPRAW WYZNAŃ

*Niech nikt na przyszłość
nie odważy się ręki kłaść na rzecz świętą!*

WPROWADZENIE

Po II wojnie światowej partia komunistyczna, przejąwszy władzę, przeniosła na obszar Polski dyktaturę opartą na ideologii marksistowsko-leninowskiej. Jak zauważa R. Dzwonkowski, po zastosowaniu „taktyki kamuflażu” polegającej na osłabieniu oporu psychologicznego i społecznego, partia od 1948 r. zmienia ton i przedstawia Kościół katolicki jako wroga komunizmu². Do walki z Kościołem i innymi związkami wyznaniowymi powołuje wyspecjalizowany organ rządowy. Jest nim – obok Departamentu V w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego³ – Urząd do Spraw Wyznań. Utworzony na podstawie ustawy z 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej⁴ miał zajmować się

¹ Pismo mieszkańców Rzeszowa z dnia 8 stycznia 1958 r. w sprawie profanacji obrazów MB Częstochowskiej we wszystkich autobusach MPK, APRz, sygn. 21020, k. 24-25.

² R. Dzwonkowski, *Represje wobec duchowieństwa katolickiego*. Referat wygłoszony podczas konferencji naukowej *Władza komunistyczna wobec Kościoła katolickiego w PRL* zorganizowanej przez Koło Naukowe Kanonistów KUL 17 marca 2010 r.

³ R. Gryz, *Władze partyjno-państwowe w walce z duchowieństwem (1945-1956)*, w: *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, red. J. Myszor i A. Dziurok, Katowice 2004, s. 108-133.

⁴ Dz.U. 1950 r., nr 19, poz. 156.

„sprawami stosunku do wyznań”. Szczegółowy zakres jego kompetencji został wyliczony w statucie tymczasowym wdanym półtora miesiąca później⁵. Ważne jest, że Urząd nie prowadził samodzielnej polityki wyznaniowej, ale realizował ustalenia podejmowane na szczeblu Biura Politycznego KC PZPR⁶. Oprócz Urzędu, który był centralnym organem administracji państwowej, na podstawie instrukcji nr 3 w sprawie tworzenia wydziałów i referatów prezydiów rad narodowych, która stanowiła załącznik do Uchwały Rady Ministrów z dnia 17 kwietnia 1950 r.⁷, utworzono terenowe organy administracji państwowej. Były to referaty (1950–1955)⁸ i wydziały do spraw wyznań (1955–1989)⁹ w prezydiach wojewódzkich rad narodowych.

Na szczeblu powiatowym w latach 1950–1957 funkcjonowały referaty do spraw wyznań¹⁰. Te zlikwidowano po załamaniu się stalinizmu¹¹.

⁵ Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 maja 1950 r. w sprawie tymczasowego statutu Urzędu do Spraw Wyznań, MP 1950, A-78, poz. 905

⁶ Jako przykład można wskazać ściśle tajny dokument z dnia 16 czerwca 1953 r. pt. *Tezy w sprawie polityki wobec Kościoła*, który z uwagi na ograniczony i ściśle określony krąg odbiorców – wyłącznie do użytku sekretarzy KW – najjaskrawiej ukazywał stosunek ówczesnego kierownictwa PZPR do Kościoła i religii: A. Kochański, *PZPR wobec religii i Kościoła w 1953 r.*, „Więź” 35(1992), nr 10(408), s. 102-103 oraz *List Komitetu Centralnego PZPR do egzekutyw partyjnych w sprawie polityki wobec Kościoła, z lipca 1958 roku*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1: lata 1945-59, Poznań 1995, s. 635-647. Zob. także dokumenty z archiwum w Rzeszowie: Długofalowy plan przedsięwzięć w stosunku do kleru reakcyjnego i wojującego sporządzony przez Wydział Administracyjny KC PZPR w Rzeszowie w marcu 1963 r., APRz, sygn. 20973, k. 22-25; Pismo Kierownika Wydz. Administracyjnego KW PZPR w Rzeszowie Wojciecha Krzastka z dnia 7 listopada 1960 roku do KC PZPR Wydział Administracyjny w Warszawie w sprawie Zakładów „Caritas” na terenie woj. rzeszowskiego, APRz, sygn. 21456, k. 46.

⁷ MP 1950, nr A-57, poz. 655.

⁸ MP 1950, nr A-70, poz. 814.

⁹ Uchwała Rady Ministrów nr 132 z dnia 17 lutego 1955 r. w sprawie utworzenia wydziałów do spraw wyznań w prezydiach wojewódzkich rad narodowych oraz radach narodowych m.st. Warszawy i m. Łodzi, MP 1955, nr 16, poz. 164.

¹⁰ Uchwała Rady Ministrów z dnia 17 kwietnia 1950 r. Instrukcja nr 3 w sprawie tworzenia wydziałów i referatów prezydiów rad narodowych, MP 1950, nr A-57, poz. 655 z późn. zm. Zob. szerzej: L. Fiejdasz, *Organizacja referatów do spraw wyznań przy prezydiach powiatowych rad narodowych w latach 1950-1957 na terenie województwa rzeszowskiego. Studium Historyczno-Prawne*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2009, t. 22, ss. 13 [w druku].

¹¹ Na podstawie Uchwały Rady Ministrów nr 73 z dnia 8 marca 1957 r. w sprawie zniesienia referatów do spraw wyznań w prezydiach powiatowych rad narodowych, rad narodo-

Zadania tych organów zostały wymienione w niepublikowanych okólnikach oraz licznych, wielokrotnie zmienianych uchwałach. Ich treść sformułowana w sposób mało precyzyjny i lakoniczny pozostawiała dość dużą swobodę interpretacji i stosowania tego prawa. Kluczowe były tutaj tajne wytyczne rządu i KW PZPR, które dokładnie formułowały kierunki polityki wyznaniowej¹².

Konfrontując ówczesne prawo z niepublikowanymi, często tajnymi lub poufnymi dokumentami Wydziału do Spraw Wyznań w Rzeszowie i wytycznymi organów partyjnych, w niniejszym artykule podejmę próbę ukazania reakcji społeczeństwa Rzeszowszczyzny na działania Wydziału godzące w zagwarantowaną konstytucyjnie zasadę wolności sumienia i wyznania oraz zasadę swobody w pełnieniu funkcji religijnych¹³.

1. NAUKA RELIGII

Już w roku utworzenia administracji wyznaniowej w Urzędzie a za jego wytycznymi także w Referacie do Spraw Wyznań w Rzeszo-

wych miast stanowiących powiaty oraz w prezydiach dzielnicowych rad narodowych w m.st. Warszawie i m.st. Łodzi, MP 1957, nr 18, poz. 134. Zakres spraw tych referatów przekazano poszczególnym jednostkom organizacyjnym prezydium powiatowej (miejskiej, dzielnicowej) rady narodowej stosownie do ich zakresu działania (§ 1 ust. 2 uchwały nr 73).

¹² Zob. np. Uwagi o działalności kleru w województwie rzeszowskim z dnia 22 listopada 1958 r. sporządzone przez I sekretarza KW PZPR w Rzeszowie Władysława Kruczka, APRz, sygn. 20955, k. 11. Zob. także Notatka informacyjna dla sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR [brak daty], APRz, sygn. 20953, k. 103-104; Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie Wydział do Spraw Wyznań Wz.II-7/5/62 z dnia 16 czerwca 1962 r. do Komitetu Powiatowego PZPR zawierające wytyczne w sprawie odmowy zatwierdzenia kandydata na stanowisko kapelana szpitalnego, APRz, sygn. 20986, k. 17; Informacja Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Rzeszowie z dnia 20 października 1955 r., Wz.II-6/3/12/55 w sprawie nauczania religii w szkołach podstawowych w roku szkolnym 1955/1956 na terenie woj. rzeszowskiego, APRz, sygn. 20952, k. 263; Protokół z drugiej części narady przewodniczących prezydiów powiatowych /miejskich m.stan. powiaty/ rad narodowych odbytej w dniu 31 stycznia 1973 r. w budynku Prezydium WRN w Rzeszowie, APRz, sygn. 21010, k. 5-10.

¹³ Art. 70 ust. 1 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. stanowił, że: Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania. Kościół i inne związki wyznaniowe mogą swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne. Dz.U. nr 33, poz. 232.

wie stosowano metodę faktów dokonanych. Po interwencji rodziców młodzieży z Liceum Rolniczego w Suchodole Wydział otrzymał następujące wytyczne: „Urząd do Spraw Wyznań zwraca uwagę na fakt, że kwestia wykładania religii w Liceum Rolniczym w Suchodole została definitywnie rozstrzygnięta przez decydujące czynniki już przed 14 kwietnia br., czyli przed podjęciem zobowiązań wynikających z zawartego porozumienia między rządem a Episkopatem, wobec czego powoływanie się na to porozumienie jest nieistotne”¹⁴ (sic!). Warto przypomnieć, że strona państwowa w porozumieniu w pkt 10 a) zagwarantowała, że „Rząd nie zamierza ograniczać obecnego nauczania religii w szkołach”¹⁵. Obecny stan wyznaczał art. 120 Konstytucji marcowej, według którego: „W każdym zakładzie naukowym, którego program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18, utrzymywanym w całości lub części przez państwo lub ciała samorządowe, jest nauka religii dla wszystkich uczniów obowiązkową. Kierownictwo i nadzór nauki religii w szkołach należy do właściwego związku religijnego, z zastrzeżeniem naczelnego prawa nadzoru dla państwowych władz szkolnych”¹⁶. Jak wyjaśnia prof. Krukowski, władza ludowa zobowiązała się do poszanowania prawa rodziców do religijnego wychowania ich dzieci w ramach edukacji szkolnej poprzez pobieranie nauki religii w szkołach publicznych¹⁷.

Ciekawą formę zbiorowego listu miał, sądząc po datach zamieszczonych w dalszej części sprawozdania, protest z 1951 r.:

¹⁴ Pismo dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 21 sierpnia 1950 r., L.dz. W. II-1/790/50 do PWRN w Rzeszowie w sprawie nauczanie religii w Liceum w Suchodole, APRz, sygn. 21125, k. 165. Porozumienie faktycznie było wykorzystywane przez rząd jako narzędzie uzależniania Kościoła i kompromitowania biskupów. Zob. K. Krasowski, *Państwo a Kościół katolicki w Polsce Ludowej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1995, nr 1-2, s. 51.

¹⁵ Tekst porozumienia zob. *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wybór tekstów źródłowych* (według stanu z dnia 1 kwietnia 1977 r.), zebrał M Fąka, Warszawa 1978, s. 27-33.

¹⁶ Tekst zob. Dz.U. 1921r., nr 44, poz. 267 ze zm. Zapis o tej samej treści został umieszczony w Konstytucji kwietniowej, Dz.U. 1935 r., nr 30, poz. 227.

¹⁷ J. Krukowski, *Porozumienia pomiędzy przedstawicielami Rządu i Episkopatu Polski z 1950 i 1956 roku. Znaczenie i realizacja*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego sympozjum Prawa Wyznaniowego* (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004 r.), red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 80.

Wydział ds. Wyznań PWRN w Rzeszowie otrzymał również anonim w formie listu zbiorowego z pogrózkami, że jeśli do 1 października xxxxx proboszcz i wikary nie będą uczyć w szkole, to z dymem pójdą wszystkie PGR-y i urzędnicy rządowe. Będziemy rabować co się da. Jeśli wam szkoda za religię parę złotych to stracie: tysiąc razy więcej¹⁸.

Na skutek interwencji w Wydziale Oświaty w 1954 r. przywrócono naukę religii w Bartkówcze¹⁹. Celem przywrócenia nauki religii do szkół „ksiądz z parafii Zarzecze zorganizował pochód kobiet z obrazami do PRN w Jarosławiu”²⁰. Z kolei referent z Gorlic w sprawozdaniu pisał z niepokojem:

W Bobowej ludzie nastawieni są klerikalnie, wysuwali na zebraniach przed-wyborczych żądania nauki religii, modlitwy w szkołach operując przy tym świetnie artykułami, paragrafami Konstytucji i ustaw odnośnie do wolności wiary i sumienia²¹.

Ponieważ wydziały i referaty do spraw wyznań obowiązywała zasada jednolitości postępowania, kierunki polityki wyznaniowej były przekazywane pracownikom tych jednostek na organizowanych przez UDSW odprawach w Wydziale²². Wyraźnie zaznaczył to Stryjewski w czasie jednej z odpraw: „Aparat wyznaniowy realizuje politykę Partii, Rządu w stosunku

¹⁸ Nauczanie w szkołach podstawowych woj. rzeszowskiego, APRz sygn. 20952, k. 265.

¹⁹ Sprawozdanie Kierownika Referatu do Spraw Wyznań z PPRN w Brzozowie z dnia 4 stycznia 1955 roku za IV kwartał 1954 r., APRz, sygn. 20950, k. 5. Odnotowano także protest 20 kobiet z parafii Wiązownica, zob. Sprawozdanie Referatu do Spraw Wyznań z PPRN w Jarosławiu z dnia 5 stycznia 1955 r. za IV kwartał 1954 r., APRz, sygn. 20950, k. 25.

²⁰ Sprawozdanie z działalności Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Krośnie z dnia 6 stycznia 1955 r. za IV kwartał 1954 r., APRz, sygn. 20950, k.42-43.

²¹ Sprawozdanie kwartalne Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Gorlicach z dnia 28 grudnia 1954 r. za IV kwartał 1954 r., APRz, sygn. 20950, k. 18.

²² Ponadto pracownicy Wydziału prowadzili także systematycznie narady robocze w sprawie przygotowania do laicyzacji szkół w roku szkolnym 1956/1957. Zob. np. Plan pracy Wydziału do Spraw Wyznań Prez. W.R.N. na miesiąc maj 1956 r., APRz, sygn. 20945, k. 6; Poufne pismo PWRN w Rzeszowie Wydział do Spraw Wyznań L. Wz. I-V/3/56 z dnia 6 maja 1956 r. do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie w sprawie narady roboczej na temat nauczania religii w szkołach, APRz, sygn. 21002, k. 6; Protokół z narady kierowników referatów do Spraw wyznań i kierowników wydziałów oświaty Prezydium Powiatowej

do Kościoła. Czyni to poprzez inne wydziały i resorty²³. Jedną z takich zasad było wpajanie dzieciom i młodzieży podstaw ateizmu poprzez eliminowanie nauki religii i tworzenie organizacji ZMP²⁴. Na naradzie 11 marca 1955 r. postanowiono, że „nie może być katechizacji dzieci przedszkolnych, które dopiero się rozwijają”²⁵. Pracownicy wydziału zostali więc zobowiązaniu do wizytacji przedszkoli²⁶. W protokole z odprawy z 11 marca 1955 r. mamy także informację jasno formułującą kierunki dalszej polityki:

Szkół bez nauki religii jest w naszym województwie zaledwie 18%. Jesteśmy na ostatnim miejscu pod tym względem wśród innych województw. Celem ostatecznym jest wycofanie nauki religii ze szkół. Działacь rozważnie, stopniowo, bez awanturnictwa i wykorzystywać sprzyjające okoliczności do usuwania religii ze szkół²⁷.

Niespełna pół roku po utworzeniu Wydziału do Spraw Wyznań przy PWRN w Rzeszowie przystąpiono do usuwania nauki religii ze szkół podstawowych. W maju 1955 r. w Wydziale do Spraw Wyznań zorganizowano specjalne zebranie dla referentów powiatowych. Kierownik Wydziału przedstawił zebrany znaczne trudności w laicyzacji szkolnictwa w województwie²⁸. Poleciał także przygotowanie planu dalsze-

Rady Narodowej MRN odbytej dnia 13 sierpnia 1956 r. w sali konferencyjnej Wydziału Oświaty Prez. WRN w Rzeszowie, APRz, sygn. 21002, k. 10-12.

²³ Sprawozdanie z odprawy Referatów Ds. Wyznań PPRN odbytej w dniu 8 października 1955 r. w Wydziale do Spraw Wyznań PWRN w Rzeszowie, APRz, sygn. akt 21001, k. 18.

²⁴ J. Krętosz, *Wychowanie młodzieży w programie PZPR*, „Chrześcijanin w Świecie” 1994, nr 1(196), s. 35-36; J. Konefał, *Władze komunistyczne wobec młodzieży i duchowieństwa województwa rzeszowskiego w latach 1944-1965*, w: *W sztafecie pokoleń. Historia i bieżące zadania harcerstwa*, Lublin 2003, s. 71-76; J. Żurek, *Edukacja ateistyczna w PRL (Geneza i charakter zjawiska)*, „Arcana” 2001, nr 2(38), s. 85-94.

²⁵ Protokół z odprawy referatów do spraw wyznań PRN odbytej w dniu 11 marca 1955 r. w Wydziale do Spraw Wyznań PWRN w Rzeszowie, APRz, sygn. 21006, k. 5.

²⁶ Zob. Notatka służbowa z dnia 23 maja 1960 r. z przeprowadzonej wizytacji w Przedszkolu Miejskim „Caritas” w Strzyżowie, ul. Słowackiego, w dniu 20 maja 1960 r. przez Wydział do Spraw Wyznań PWRN w Rzeszowie, APRz, sygn. 20956, k. 29.

²⁷ Protokół z odprawy referatów do spraw wyznań PRN odbytej w dniu 11 marca 1955 r. w Wydziale do Spraw Wyznań PWRN w Rzeszowie, APRz, sygn. 21006, k. 4.

²⁸ Do roku 1954 odsetek szkół bez nauki religii wynosił ok. 7%. W roku 1955 wzrósł on do 18%. Zob. Pismo PWRN w Rzeszowie Wydział do Spraw Wyznań z dnia 25 stycznia 1956 r. do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie, APRz, sygn. 20966, k. 4.

go usuwania religii ze szkół podstawowych. W tym celu na referentów powiatowych nałożył obowiązek „rozpoznania i przygotowania terenu pod tym kątem oraz zebranie materiałów”. To zadanie znajduje odzwierciedlenie w planach pracy referentów, które mają różną postać: „zbieranie materiałów w sprawie odebrania niektórym księżom prawa nauczania religii”²⁹, „zbieranie danych o nastrojach wśród rodziców, tam gdzie nie ma nauczania religii”³⁰, „przeciwstawienie się powstawaniu nowych punktów katechetycznych”³¹, „spowodowanie wyciągnięcia wniosków w stosunku do nauczycieli religii nie przestrzegających przepisów Min. Ośw. odnośnie do nauczania religii w szkołach”³², „czuwanie nad przebiegiem nauczania religii, szczególnie, tam gdzie księża mają odebrane to prawo”³³, „przeprowadzenie wywiadu społecznego w terenie po linii nauczania religii przez księży w szkołach i kościołach”³⁴.

Na kolejną odprawę, którą zorganizowano 30 sierpnia 1955 r., referenci powiatowi mieli przybyć z gotowymi projektami – ustalonymi

²⁹ Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Przemyśle na miesiąc czerwiec 1955 r. z dnia 31 maja 1955 r., APRz, sygn. 20952, k. 106; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Nisku na miesiąc październik 1955 r. z dnia 29 września 1955 r., APRz, sygn. 20952, k. 172.

³⁰ Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Lubaczowie na miesiąc listopad 1955 roku [brak daty], APRz, sygn. 20952, k. 188; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Przemyśle na miesiąc listopad 1955 r. z dnia 27 października 1955 r., APRz, sygn. 20952, k. 193; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Przeworsku na miesiąc listopad 1955 r. z dnia 29 października 1955 r., APRz, sygn. 20952, k. 195; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Brzozowie na miesiąc grudzień 1955 r. [brak daty], APRz, sygn. 20952, k. 202.

³¹ Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Jaśle na miesiąc listopad 1955 r. [brak daty], APRz, sygn. 20952, k. 182; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Łańcuchu na miesiąc listopad 1955 r. [brak daty], APRz, sygn. 20952, k. 189.

³² Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Nisku na miesiąc kwiecień 1955 r. z dnia 28 marca 1955 r., APRz, sygn. 20952, k. 78; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Tarnobrzegu na miesiąc lipiec 1955 r. [brak daty], APRz, sygn. 20952, k. 122.

³³ Plan pracy na miesiąc kwiecień 1955 r. dla Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Brzozowie [brak daty], APRz, sygn. 20952, k. 65.

³⁴ Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Jaśle na miesiąc styczeń 1955 r. [brak daty i numeru], APRz, sygn. 20952, k. 5; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Jaśle na miesiąc kwiecień 1955 r. [brak daty i numeru], APRz, sygn. 20952, k. 68; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Kolbuszowej na miesiąc listopad 1955 r. [z dnia 6 listopada 1955 r.], APRz, sygn. 20952, k. 183.

wcześniej na kolektywach powiatowych – w których szkołach w nadchodzącym roku szkolnym nauka religii zostanie usunięta. Przewidywano, że liczba szkół podstawowych bez nauki religii wzrośnie do 27%³⁵. Tymczasem obecny na odprawie w przeddzień inauguracji nowego roku szkolnego przedstawiciel Urzędu do Spraw Wyznań „obywatel Wierzbicki”, zapoznając się z projektami, zaapelował:

Należy dopracować się dojrzenia warunków do usunięcia nauki religii w szkołach. Usuwanie religii ze szkół nie może być mechaniczne, administracyjne, ale przygotowane wszechstronnie, wypracowane, konkretnie i dostatecznie uzasadnione. Unikać łatwizny i spływienia zagadnienia. W środowisku należy szerzyć świadomość, że sprawa religii nie jest sprawą państwowej szkoły, ale sumienia i woli każdego obywatela. Światopogląd idealistyczny, na którym oparta jest religia koliduje z światopoglądem materialistycznym, naukowym, jaki jest rozwijany przez nauczanie w szkole. Prawdy nauki dadzą się sprawdzić doświadczeniem, zaś głoszone dogmaty religii na oderwanym, spekulatywnym rozumowaniu nie dające się sprawdzić żadnym doświadczeniem. Religia jest więc przesądem, sztucznie wymyślonym, sprzecznym z naukowym poglądem na świat [...] Szkoła państwowa ma kształcić i wychowywać dzieci obywateli różnych światopoglądów, różnych wyznań, wierzących i niewierzących, nie może więc służyć jednemu kierunkowi wyznaniowemu, jednej religii katolickiej, ma być dla wszystkich obywateli bez względu na wyznanie, a więc bez jakiegokolwiek nauki religii [...] nasza szkoła uwzględnia w pełni wychowanie moralne młodzieży wpajając w nią zasady moralności oparte na interesie społecznym, nie zachodzi więc potrzeba dodatkowego wychowania moralnego przez przedmiot nauki religii w szkole prowadzonej przez jakiegokolwiek wyznania religijne. Nasza praca nad laicyzacją, uświecczeniem szkoły jest pracą długofalową – musi być przemyślana i wszechstronnie przygo-

³⁵ Informacja z działalności Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Rzeszowie za miesiąc lipiec i sierpień 1955r., [z dnia 16 września 1955 r.], APRz, sygn. 20951, k. 360. Por. Informacja PWRN WDSW w Rzeszowie z dnia 23 listopada 1956 r. w sprawie przywrócenia nauki religii na terenie woj. rzeszowskiego, APRz, sygn. 20953, k. 97-98; Notatka informacyjna dotycząca masowych interwencji w sprawie budowy obiektów sakralnych oraz o przywrócenie nauki religii w szkołach na ter. woj. rzeszowskiego [brak daty], APRz, sygn. 20953, k. 101-102.

towana przez działalność uświadamiającą, wychowawczą społeczeństwa. Pracownicy wyznaniowi powinni stać się inspiratorami poprzez organizacje partyjne, młodzieżowe, ZMP, zawodowe, kulturalno-oświatowe, sportowe, Wydziały Oświaty, nauczycielstwo, postępowy ruch katolicki itp.³⁶

Kilka tygodni później na kolejnej odprawie pt. „Wyższy poziom pracy referatów”³⁷ przedstawiciel Urzędu Stryjewski wystąpienie rozpoczął „radosną wiadomością”. Stwierdził, że: „Dzięki KP PZPR i Wydziałowi Oświaty zaprzestano nauczania religii w nowych 27 szkołach podstawowych w bieżącym roku tak, że na 73 szkoły [brak określenia jakie] w 43 nie ma nauki religii”³⁸. W odniesieniu do nauczania religii przekazał kolejne wytyczne:

W kwestii nauczania religii należy kierować się zasadą: Kościół jest oddzielony od państwa. Celem jest zeświecczenie szkoły. Dążymy, aby szkoła była wolna od wrogiej idealistycznej religijnej ideologii. Nie chcemy konfliktu ze społeczeństwem, delegacji zbierania podpisów w sprawie nauczania religii [...]. Należy interesować się stanem nauczania religii w kościołach, kaplicach i salach parafialnych. Wszystkie punkty nauczania w salach parafialnych, które istniały do 9 VIII 1955 pozostawić, nie zezwolić na otwieranie nowych punktów [...]³⁹.

Te wytyczne były dość konsekwentnie realizowane. Dokumenty pokazują, że w roku szkolnym 1954/1955 na 1498 szkół podstawowych bez nauki religii pozostawało 292. Rok później aż 570⁴⁰. W odniesieniu do szkół licealnych w roku szkolnym 1955/1956 na 42 licea tylko

³⁶ Sprawozdanie z odprawy referentów do spraw wyznań prezydiów PRN odbytej w dniu 30 sierpnia 1955 r. w Wydziale do Spraw Wyznań PWRN w Rzeszowie, APRz, sygn. 20952, k. 246-248.

³⁷ Sprawozdanie z odprawy Referatów do Spraw Wyznań PPRN odbytej w dniu 8 października 1955 r. w WDSW PWRN w Rzeszowie, APRz, sygn. 21001, k. 17-20.

³⁸ Tamże, k. 17.

³⁹ Tamże, k. 18-19.

⁴⁰ Informacja Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Rzeszowie z dnia 20 października 1955 r., Wz.I-6/3/12/55 w sprawie nauczania religii w szkołach podstawowych w roku szkolnym 1955/1956 na terenie woj. rzeszowskiego, APRz, sygn. 20952, k. 263.

w jednej pozostała religia⁴¹. Działania Wydziału w zakresie eliminowania nauki religii wywołały lawinę protestów i interwencji w Wydziale do Spraw Wyznań i Wydziale Oświaty⁴².

Dnia 13 września 1956 r. odbyła się narada sekretarzy propagandy Komitetu Powiatowego z udziałem Kierowników Wydziału Oświaty i aktywu Związku Nauczycielstwa Polskiego, podczas której – po raz kolejny – omawiano sprawę „przygotowania środowiska do eliminowania nauki religii w szkole”⁴³. Po tej naradzie tylko w Tarnobrzegu zebrano 326 podpisów pod petycją dotyczącą przywrócenia religii w szkole, którą złożono w Wydziale Oświaty. Udała się także delegacja do Ministerstwa Oświaty i KC PZPR⁴⁴. Ciekawy jest list Komitetu Rodzicielskiego z Rymanowa:

Opierając się na ogólnym żądaniu społeczeństwa rymanowskiego i szerokiej okolicy – zwracamy się do Prezydium z uprzejmą prośbą o podjęcie skutecznych kroków, zmierzających do przywrócenia w tut. szkole nauki religii oraz wydanie zarządzenia wywieszenia w klasach krzyży. Brak w szkole nauczania religii odbija się fatalnie na systemie wychowania młodzieży. Społeczeństwo Rymanowa i jego okolicy jest wyłącznie katolickie. Nauka religii w szkole została zniesiona wbrew woli tak rodziców jak i samej działy szkolnej w okresie, kiedy panowała się samowola okresu kultu jednostki. Usunięcie ze szkoły nauki religii uważamy za wielce krzywdzące. Moralny pierwiastek został ze szkoły wyrwany, skutkiem czego młodzież wypacza swe charaktery, staczając się po równi pochyłej bez hamulca moralnego. Zdjęcie krzyży w klasach nastąpiło samowolnie,

⁴¹ Wykaz z dnia 11 listopada 1955 roku podpisany przez kierownika WDSW dotyczący nauczania religii w szkołach, APRz, sygn. 20952, k. 264.

⁴² Zob. m.in. Sprawozdanie miesięczne Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Gorlicach za miesiąc grudzień 1955 r. z dnia 31 grudnia 1955 r., APRz, sygn. 20953, k. 18; Sprawozdanie kierownika Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Brzozowie za okres miesiąca grudnia 1955 r., z dnia 4 stycznia 1956 r., APRz, sygn. 20953, k. 4; Sprawozdanie z pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Nisku w miesiącu grudniu 1955 r., z dnia 3 stycznia 1956 r., Wz. 3/15/55, k. 45; Sprawozdanie sytuacyjno-opisowe za IV kwartał 1955 r. PPRN w Sanoku z dnia 31 grudnia 1955 r., APRz, sygn. 20953, k. 58;

⁴³ Informacja [brak daty] o aktualnej sytuacji dotyczącej nauki religii w szkołach podstawowych na terenie woj. rzeszowskiego, APRz, sygn. 20953, k. 83.

⁴⁴ Tamże, k. 86.

decyzją jednostkową. Nie miało to żadnego powiązania ze zniesieniem etatu nauczania religii. Krok ten podyktowany został wyłącznie niechęcią jednostek do społeczeństwa katolickiego. Uważamy, że krzywdy te winny być w najkrótszym czasie wyrównane. Dlatego prosimy o nadanie sprawie takiego kierunku, by nauka religii w szkole podstawowej i ogólnokształcącej st. licealnego w Rymanowie została przywrócona w czasie jaknajkrótszym, a krzyże w klasach winny być wywieszane niezwłocznie. Katolickie społeczeństwo i młodzież żąda katolickiego wychowania w szkole!⁴⁵

Do Wydziału Oświaty zdążyły także delegacje z Sokołowa, Wólki Sokołowskiej, Raniżowia, Siedleczy⁴⁶. Zdarzały się protesty, które miały charakter mniej oficjalny. Np. w Chmielnowie rano pod dom kierowniczkę szkoły przybyło 30 kobiet – jak to delikatnie ujął sprawozdawca – „z zapytaniem dlaczego nie ma religii w szkole”⁴⁷.

Porozumienie z 8 grudnia 1956 r. zapewniało „pełną swobodę” i gwarantowało „dobrowolność pobierania nauki religii w szkołach podstawowych i średnich dla dzieci, których rodzice wyrażają takie życzenie”. Zapisano w nim ponadto, że „nauczanie religii będzie prowadzone w szkołach jako przedmiot nadobowiązkowy. Władze szkolne obowiązane są umożliwić pobieranie nauki przez odpowiedni rozkład zajęć”⁴⁸. Tego samego dnia Ministerstwo Oświaty wydało zarządzenie, w którym ogłosiło, że nauka religii może odbywać się

⁴⁵ Pismo Komitetu Rodzicielskiego Szkoły Podstawowej i Ogólnokształcącej st. liceal. w Rymanowie do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Oświaty w Rzeszowie z dnia 29 listopada 1956 r., APRz sygn. 21262, k. 116.

⁴⁶ Tamże, k. 85.

⁴⁷ Informacja [brak daty] o aktualnej sytuacji dotyczącej nauki religii w szkołach podstawowych na terenie woj. rzeszowskiego, APRz, sygn. 20953, k. 86.

⁴⁸ Postanowiono także, że „Wykładowcy religii będą powoływani przez władze szkolne w porozumieniu z władzami kościelnymi. Nauczyciele religii będą opłacani z budżetu Ministerstwa Oświaty. Programy nauki religii oraz podręczniki do nauczania religii wymagają zatwierdzenia przez władze kościelne i szkolne. Władze szkolne dołożą starań, ażeby umożliwić dzieciom i młodzieży swobodny udział w praktykach religijnych poza szkołą. Władze szkolne i duchowieństwo zapewnią całkowitą swobodę i tolerancję zarówno dla wierzących, jak i niewierzących, i będą zdecydowanie przeciwdziałać wszelkim przejawom naruszania wolności sumienia”. *Komunikat Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu o zasadach uregulowania wzajemnych stosunków z dnia 8 grudnia 1956 r.*, w: P. Raina, *Kościół w PRL*, t. 1, s. 575.

jedynie po godzinach lekcyjnych lub przed ich rozpoczęciem w lokalach pozaszkolnych⁴⁹.

Porozumienie oraz treść zarządzenia została przedyskutowana na odprawie kierowników Wydziału Oświaty PWRN w dniu 17 grudnia 1956 r., podczas którego referent podzielił się następującymi faktami:

W większości szkół na terenie tut. województwa, a zwłaszcza w szkołach podstawowych wprowadzono naukę religii w salach wyodrębnionych po zakończeniu normalnej nauki lekcyjnej, bądź też w punktach katechetycznych. Wynikło to z tego, że występował wzmoczony nacisk ze strony ludności inspirowanej przez kler, gdzie w sposób agresywny domagano się w Wydziałach Oświaty, Referatach ds. Wyznań Prez. P.R.N. i Kom. Powiat P.Z.P.R. przywrócenia nauki religii we wszystkich szkołach, a nawet w tych, gdzie nie było nauki religii od 2-4 lat. Księżą z ambon i w rozmowach indywidualnych podbuzali ludność, by ona twardo stała przy wysuwanych żądaniach, np. w Przemyśle księży z ambon podawali, iż są w posiadaniu /od swych władz kościelnych/ projektu porozumienia między Rządem a Episkopatem o powszechnym nauczaniu religii w szkołach. W dniu 16.XII.56 przybyli do P.P.R.N. w Sanoku księży a to: Ks. Porębski i proboszcz parafii Sanok III Ks. Gajecki, którzy domagali się przywrócenia nauki religii we wszystkich szkołach tych parafii. Za namową w/w księży w dniu 18.XII.56 zbierano podpisy by przywrócono naukę religii w 11 latkach i szkołach TPD-owskich, że elementy klerykalne postanowiły zorganizować manifestację rodziców ze wszystkich

⁴⁹ Zarządzenie Ministra Oświaty W. Bieńkowskiego z dnia 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach, w: P. Raina, *Kościół w PRL*, t. 1, s. 574. Inne zarządzenia i okólniki wydane w tym czasie dotyczące możliwości pobierania nauki religii w szkole i w punktach katechetycznych omawia A. MEZGLEWSKI, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2000, nr 1, s. 23-25; tenże, *Nauczanie religii*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław (stan prawny na 1 lipca 2003 r.), Lublin 2003², s. 312; tenże, *Usunięcie i przywrócenie nauczania religii do szkół*, w: *Katecheza dzisiaj. Problemy prawne i teologiczne*, red. W. Janiga, A. Mezglewski, Krosno-Sandomierz 2000, s. 97-198; J. Doppke, *Katechizacja w Polsce 1945-1990*, Pelplin 1998; K. Warchałowski, *Usunięcie nauczania religii ze szkół publicznych w latach 1958-1961*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisław, M. Ordon, Lublin 2005, s. 325-332.

szkół i udać się do Prezydium P.P.R. w Sanoku, gdzie do gmachu przybyło około 130 kobiet. Po wyjaśnieniu sprawy kobiety spokojnie rozeszły się do domów. W gromadzie Witkowice pow. Ropczyce miał miejsce fakt, że kobiety zatrzymały dzieci swoje w szkole po lekcjach i udały się do Ks. Mirowskiego Stanisława wikariusza chcąc go przymusowo wprowadzić do szkoły na naukę religii, lecz w/w ksiądz nie zgodził się na to [...].

Nieco odmienny wypadek zdarzył się w gromadzie Nawsie pow. Ropczyce gdzie do klasy szkolnej wtargnęło około 25 chłopów uzbrojonych w kije domagało się aby nauczycielstwo wprowadziło modlitwę przed rozpoczęciem lekcji szkolnych, oraz by dzieci pozdrowiały wchodzącego do klasy nauczyciela słowami „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”. Powiadomiona o powyższym wypadku Komenda Powiatowa M.O. i Prokuratura nie potrafiła odpowiednio zareagować na powyższe zajście [...].

Przytoczone wyżej zjawiska nie występują tylko z pośród rodziców dzieci uczęszczających do szkoły, lecz także inspirowane są przez pewną część nauczycieli nieposiadających skrytykowanego światopoglądu naukowego. Np. nauczycielka Liceum Ogólnokształcącego w Kołaczycach, pow. Jasło przypomina dzieciom o obowiązku odmówienia modlitwy przed lekcjami w czym sama bierze udział; była inicjatorką wieszania krzyży w klasie szkolnej. Podobnie to uczynił nauczyciel Liceum Ogólnokształcącego w Gorlicach Ob. Borwinski, który osobiście powiesił krzyż na ścianie klas szkolnej⁵⁰.

Rodzice byli bardzo zatroskani o katolickie wychowanie młodzieży. Po wprowadzeniu zarządzenia ministra oświaty z 8 grudnia 1956 r. w jednym tygodniu tylko w samym PPRN w Jasle interweniowało aż 300 osób⁵¹. Kierownik Referatu do Spraw Wyznań w sprawozdaniu do Wydziału do Spraw Wyznań w Rzeszowie pisał:

W ostatnim czasie, tj. w dwu ostatnich tygodniach nastąpił ze strony ludności wyraźny nacisk na Referat Wyznań i Wydział Oświaty ze strony

⁵⁰ Informacja o przebiegu realizacji zarządzenia władz w sprawie nauczania religii w szkołach na terenie woj. rzeszowskiego, APRz, sygn. 20953, k. 92-93.

⁵¹ Informacja Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział do Spraw Wyznań w Rzeszowie z dnia 23 XI 1956 roku w sprawie przywrócenia nauki religii na terenie woj. rzeszowskiego, APRz, sygn. 20953, k. 97.

mężczyzn i kobiet z miejscowości, gdzie od 2-3 lat nie było nauczania religii z żądaniem wprowadzenia tego przedmiotu w zajęcia szkolne. Przez tut. PPRN przesunęło się ponad 300 ludzi w ostatnim tygodniu, którzy próbują atakować i szkalować czynniki powiatowe, że one są winne za nieuczenie religii w szkołach, gdyż w innych powiatach jak np. w tarnowskim, mieleckim i innych już dawno wprowadzono naukę religii do szkół [...]. Delegacje te załatwiono w ten sposób, że w miejscowościach tych daleko odległych od parafii, gdzie nie ma żadnych lokali po wsiach ani kaplic przydzielono po zajęciach lekcyjnych jedną salę w szkole, by zadowolić opinię publiczną danych gromad, którym chodziło o to, by dzieci nie potrzebowały chodzić w okresie zimowym ponad 5 km na nauczanie religii do Kościoła. W szeregu miejscowościach uzgodniono z delegacjami, że na skutek dwurazowej nauki i braku miejsca w szkole pozostawi się im używane dotąd sale katechetyczne⁵².

Głośna była interwencja 31 sierpnia 1959 r. w Wydziale Oświaty w Białobrzegach⁵³. Kilka osób z dziewięćdziesięcioosobowej grupy wylegitymowano i za rzekome awanturowanie się ukarano w trybie postępowania administracyjnego⁵⁴.

2. SYMBOLE RELIGIJNE

Pierwsze wzmianki dotyczące wieszania symboli religijnych pojawiają się w 1955 r. Na odprawie 8 października tego roku tow. Stryjewski zalecał ostrożność i spryt przy zdejmowaniu krzyży, by nie prowokować rodziców dzieci. Jako negatywny przykład przytoczył następujące wydarzenie:

⁵² Pismo PPRN, Referat Wyznań w Jaśle z dnia 21 listopada 1956 r. do PWRN w Rzeszowie w sprawie delegacji ludności żądających przywrócenia religii do szkół, APRz, sygn. 21261, k. 117.

⁵³ Notatka informacyjna [brak daty], APRz, sygn. 20955, k. 6.

⁵⁴ Zob. szerzej Notatka do sprawozdania, APRz, sygn. 20955, k. 71. Zob. także: Informacja nr 15 z dnia 16 lutego 1959 r. pt. „Uwagi o działalności kleru w województwie rzeszowskim”, APRz, sygn. 20955, k. 25-27; Sprawozdanie Wydziału do Spraw Wyznań przy PWRN w Rzeszowie za III kwartał 1959 r., APRz, sygn. 20955, k. 68-70, k. 74.

Podczas remontu szkół kierownicy usunęli krzyże. W gromadzie Wólka Niedźwiecka podniosły się głosy przeciw zdjęciu krzyży. Miejscowe kobiety udały się do szkoły i wydane przez stróżkę szkolną krzyże pozawieszały w klasach podczas nauki⁵⁵.

Wydział zapewne nie radził sobie z eliminacją symboli religijnych w szkołach, skoro na kolejnych odprawach ten problem powracał. I tak na odprawie kierowników Wydziału Oświaty PWRN w dniu 17 grudnia 1956 r. sprawozdawca zakomunikował:

Stwierdzić należy, że występują nagminnie zjawiska wieszania emblematów o treści religijnej, które są zakupywane przez rodziców a przynoszone przez dzieci pod płaszczem do szkoły, gdzie w nieobecności nauczycieli zostają wieszane na ścianach frontowych nad godłem państwowem względnie pod godłem⁵⁶.

Wydawało się, że kres tym zachowaniom położy wydany w tym celu 4 sierpnia 1958 r. okólnik Ministra Oświaty nr 26 w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły⁵⁷. Zastrzeżono w nim, że zasada świeckości szkoły wyklucza takie zachowania, jak: dekorowanie pomieszczeń szkolnych emblematami religijnymi, odmawianie modlitwy przed lub po lekcjach przedmiotów obowiązkowych, organizowanie przez nauczycieli i wychowawców dla młodzieży szkolnej różnych praktyk religijnych. Za wcielenie tych zasad odpowiedzialni byli kuratorzy okręgów szkolnych, inspektorzy szkolni i wszyscy pracownicy nadzoru pedagogicznego. Mieli je przekazać dyrektorom szkół, wychowawcom klas i wszystkim nauczycielom.

Realizacja okólnika nie była prosta. Wydany trzy tygodnie przed rozpoczęciem nowego roku szkolnego miał raz na zawsze załatwić problem zabezpieczenia świeckiego charakteru szkoły. Tymczasem na

⁵⁵ Sprawozdanie z odprawy Referatów do Spraw Wyznań PPRN odbytej w dniu 8 października 1955 roku w Wydziale do Spraw Wyznań PWRN w Rzeszowie, APRz, sygn. akt 21001, k. 18.

⁵⁶ Informacja o przebiegu realizacji zarządzenia władz w sprawie nauczania religii w szkołach na terenie woj. rzeszowskiego, APRz, sygn. 20953, k. 93.

⁵⁷ Dz.Urz. Min. Oświaty nr 9, poz. 123.

wieść o nowym akcie władzy komunistycznej mieszkańcy wsi i miast w dniu rozpoczęcia roku szkolnego masowo gromadzili się przed szkołami, domagając się pozostawienia krzyży w salach. Niektóre z tych akcji były tak głośne, że pozostawiły ślad w aktach Wydziału do Spraw Wyznań. Do historii przeszły wydarzenia, które miały miejsce w Wierzbnej i Ropczycach:

W Ropczycach w dniu 2 września 1958 roku przed budynkiem Szkoły Podstawowej nr 1 zebrało się około 40 kobiet domagając się zawieszenia krzyży. Równocześnie groziły, że obrzucą kamieniami kierownika szkoły za zdjęcie krzyży [...]. Wtargnęły do szkoły i zawiesiły krzyże. Po wyjaśnieniu przez kierownictwo szkoły i miejscowy aktyw opuściły szkołę i rozeszły się do domów. Krzyże zostały powtórnie zdjęte przez kierownictwo szkoły. W dniu 3 września powtórnie zebrało się w szkole około 16 kobiet i protestowały odnośnie zdjęcia krzyży. Po wyjaśnieniu im przez za-cę komendanta Powiatowego MO, że zachowanie ich jest awanturnicze i nie praworzadne rozeszły się do domów. KP MO wszczęła dochodzenie w stosunku do trzech najaktywniej występujących kobiet, a odnośnie 5 skierowano wnioski do kolegium karno-administracyjnego PWRN w wyniku czego zostały ukarane Bąk i Bochenek po miesiącu aresztu, a pozostałe trzy grzywną od 1000-1500 zł⁵⁸.

Wydarzenia we wsi Olchowa (pow. Lesko) miały następujący przebieg:

[...] w dniu 2 września do miejscowej szkoły przybyła grupa osób w tym 15 kobiet i kilku mężczyzn domagając się umieszczenia z powrotem krzyża i figurki religijnej w klasie szkolnej. Mimo wyjaśnień kuratora zebrani nie opuścili szkoły. Grupa kobiet udała się do pobliskiej kaplicy, skąd manifestacyjnie śpiewając pieśni religijne – wniosła figurkę do szkoły i umieściła na dawnym miejscu, w sali szkolnej – powieszono krzyż. W dniu 3 września przeprowadzono rozmowę z kierowniczką szkoły w Wydziale Oświaty PPRN, którą zdecydowano przenieść do innej szkoły⁵⁹.

⁵⁸ Zob. Notatka informacyjna z dnia 4 września 1958 r. w związku z rozpoczęciem nowego roku szkolnego, APRz, sygn. 21041, k. 17.

⁵⁹ Tamże, k. 19.

Głośna była również manifestacja w Woli Jasienickiej:

W dniu 2 września we wsi Wola Jasienicka, pow. Brzozów, pod szkołą podstawową zebrało się około 80 kobiet, które zostały zaalarmowane pogłoską, że «przyjechali komuniści zdejmować krzyże w szkole». Faktycznie, przyjechał wizytator z Wydziału Oświaty PPRN na otwarcie roku szkolnego. Zebrani zażądali pozostawienia krzyży w salach szkolnych. Winą za powyższe zajście obarczono tamtejszego kierownika szkoły ob. Józefa Dudycza, który po omówieniu Zarządzenia Ministra Oświaty w Wydziale Oświaty – zwołał komitet rodzicielski oraz kilku gospodarzy i radził się czy zdjąć krzyże. Zebrani postanowili nie zdejmować krzyży. Dnia 1 września wieczorem kierownik polecił sprzątacze Walerii Matei usunąć krzyże z sal szkolnych, które nie zostały usunięte, a od rana gromadzili się ludzie celem niedopuszczenia do zdjęcia krzyży. Z kierownikiem szkoły i innymi osobami przeprowadzono rozmowy za pośrednictwem przewodniczącego PPRN. Krzyże w szkołach zostały⁶⁰.

W powiecie jarosławskim drażliwe sytuacje powstały w miejscowościach Pawłosiów, Kidałowice, Dystrowice i Wierzba. W Pawłosinie 1 września kierownik szkoły zdjął krzyże. Na wieść o tym fakcie około 40 kobiet weszło do szkoły i ponownie zawiesiło krzyże. Interweniował przewodniczący PPRN w Jarosławiu. Przed szkołą zebrało się około 100 kobiet, domagając się, aby im „zwrócić Boga i religię” oraz by zorganizować zebranie wszystkich mieszkańców wsi. Po naradzie i wyjaśnieniu, miejscowe władze doszły do wniosku, że należy krzyże w tej szkole pozostawić⁶¹.

Zsacunek wzbudziła postawa kierowniczkii szkoły w miejscowości Przerety Bór, pow. dębicki, która po otrzymaniu polecenia zdjęcia krzyży udała się do inspektoratu szkolnego z prośbą, by przeniesiono ją na emeryturę, ponieważ w czasie okupacji ślubowała, że będzie bronić krzyża. Wydział Oświaty przychylił się do jej prośby i mianował nową kierowniczkę szkoły, która po objęciu stanowiska zdjęła krzyże⁶².

⁶⁰ Tamże, k. 19-20.

⁶¹ Tamże, k. 18-19.

⁶² Zob. Notatka informacyjna z dnia 4 września 1958 r. w związku z rozpoczęciem nowego roku szkolnego, APRz, sygn. 21041, k. 17.

W miejscowości Jankowce, pow. jarosławski, 6 września 1958 r. zebrała się delegacja około 50 kobiet, która żądała modlitwy i powieszenia krzyży w szkołach. Ponieważ sama rozmowa z kierownikiem szkoły nie poskutkowała, panie „o godz. 7.45 wtargnęły do sal szkolnych i zawiesiły krzyże grożąc przy tym nauczycielom, aby nie wazyli się ich zdejmować”⁶³. Spektakularna akcja została zorganizowana przez mieszkańców wsi Morawskie:

W dniu 10 września we wsi Morawskie, około godz. 14-tej, miejscowe kobiety zorganizowały manifestacyjny pochód przez wieś do szkoły, na czele którego był niesiony krzyż długości ok. 60-80 cm przez Skiba Marię. Korzystając z tego, że szkoła była otwarta, weszły do środka i poprosiły kierownika szkoły Czeka o wydanie krzyży, mówiąc, że nie pozwolą by w szkole nie było krzyży. Kierownik wskazał miejsce złożenia krzyży, po czym kobiety wzięły je z kancelarii i porozwieszały w klasach i na korytarzu, przy którym powiesiły również obrazek religijny wielkości kartki zeszytu. W trakcie tych czynności śpiewano pieśni religijne „My chcemy Boga”. Następnie wyszły ze szkoły i rozeszły się, po czym kierownik szkoły poinformował o powyższym PPRN i Komitet Powiatowy PZPR. Na miejsce zajścia udali się pracownicy tut. jednostki, foto-technik celem rozeznania sytuacji. Równocześnie do szkoły przybył Sekretarz Komitetu Pow. wraz z Instruktorem, za którym przybyły ponownie przed szkołę miejscowe kobiety w ilości około 100 osób – zorganizowane w manifestacyjny pochód na czele z krzyżem, śpiewając pieśni religijne „My chcemy Boga” itp. Na widok zbliżających się kobiet zamknięto drzwi wejściowe do szkoły, a kiedy pracownik tut. jednostki zamykał okna w jednej z sal szkolnych na parterze z zebranego tłumu były rzucać do tego pracownika grudy ziemi. Ponieważ jednak nie zdołano zamknąć okien w drugiej klasie na parterze – nie ustalone dotąd kobiety weszły nimi do klasy a następnie na korytarz i otworzyły drzwi wejściowe, którymi cały tłum manifestacyjnie wszedł do wnętrza szkoły śpiewając w/w pieśni. Do zebranych wyszedł Sekretarz Komitetu Powiatowego. Na ten widok kobiety klęcząc śpiewały pieśni „My chcemy Boga”, kilkakrotnie przerywane żądaniem pozostawie-

⁶³ Informacja z dnia 10 września 1958 r. w sprawie Zarządzenia Ministra Oświaty odnośnie do usunięcia emblematów religijnych ze szkół, APRz, sygn. akt 21264, k. 4.

nia krzyży w szkole, grożąc przy tym, że w żadnym wypadku nie pozwolą na zdjęcie krzyży w szkole i nie odejdą do póki wyżej wymienieni nie opuszczą szkoły. Po zapewnieniu ich, że w/w nie przyjechali zdejmować krzyży, kobiety wyszły przed szkołę w manifestacyjnym pochodzie obeszły ją trzy razy śpiewając pieśni. Następnie stanęły przed frontem szkoły i stały dotąd dopóki w/w nie opuścili szkoły i nie wyjechali ze wsi⁶⁴.

Autor informacji z 10 września 1958 r. o realizacji Zarządzenia Ministra Oświaty dotyczącego usunięcia symboli religijnych ze szkół, wprost pisze, że jego realizacja napotyka duże trudności:

To zarządzenie natrafiało i nadal natrafia na pewne trudności wynikające z wrogiej inspiracji kleru oraz oporu elementów sfanatyzowanych, głównie kobiet zamieszkałych na terenach wiejskich [...]. Na skutek wymienionego oporu i niedostatecznego przeciwdziałania władz terenowych, w chwili obecnej w 33 szkołach znajdują się emblematy religijne. Cyfra ta często się zmienia, ponieważ odbywa się zdejmowanie krzyży i ich ponowne wywieszanie⁶⁵.

Zachował się w archiwum jeszcze jeden istotny dokument: „Informacja o działalności kleru w kraju na terenie woj. Rzeszowskiego”. Choć nieopatrzony datą, jego treść pozwala wnioskować, że został napisany kilka miesięcy po wydaniu okólnika nr 26. Trudno ocenić, w jakim stopniu jest to dokument propagandowy w odniesieniu do całkowitej eliminacji krzyży z sal lekcyjnych. Niewątpliwie pokazuje, że z jednej strony władze kościelne nie chciały konfliktu z państwem i starały się respektować jego absurdalne zarządzenia; z drugiej zaś, że ludzie łatwo się poddali tym wytycznym. Zatem nie obeszło się bez ofiary i wysokich kar administracyjnych:

W chwili obecnej nie znane są wypadki by w salach szkolnych znajdowały się emblematy religijne oraz by odmawiano modlitwę przed i po lekcjach

⁶⁴ Informacja z dnia 10 września 1958 r. w sprawie Zarządzenia Ministra Oświaty odnośnie do usunięcia emblematów religijnych ze szkół, APRz, sygn. akt 21264, k. 5-6.

⁶⁵ Tamże, k. 3.

z wyjątkiem lekcji religii. Nie ma wypadku by lekcje religii umieszczano w rozkładzie zajęć pomiędzy lekcjami. Oceniając realizację Zarządzenia Ministra Oświaty w sprawie emblematów religijnych i modlitw w szkołach podstawowych należy stwierdzić, że kuria przemyska i lubaczowska odniosły się do tej sprawy z dużą powściągliwością, stosunkowo było mniej w diecezji przemyskiej w porównaniu z terenami podległymi kurii tarnowskiej, a w lubaczowskiej w ogóle nie zanotowano zakłóceń. Na odprawach dekanalnych księży ostrzegali by nie popadać w kolizję z władzami świeckimi w sprawach szkolnych. Za tzw. zajęcia szkolne w związku z zabezpieczeniem świeckości szkoły wpłynęło do PPRN na terenie tutejszego woj. 193 wnioski o administracyjne ukaranie winnych wykroczenia przec. Zarządzeniem Min. Oświaty. Rozpatrzono 147 wniosków: z tych ukarano grzywną 104 osoby, z przeciętną grzywną 1.100 zł., a resztę 18 osób na jeden miesiąc aresztu, upomnieniem 9 osób, uniewinniono 15 osób. Czterem księżom odebrano prawo nauczania religii za pobicie dzieci. O innych wykroczeniach księży tut. Wydział powiadomił kuratorium oświaty⁶⁶.

3. INNE PRZYKŁADY

Sprawa eksponowania symboli religijnych w miejscach publicznych nie była tylko kwestią szkoły. Dotyczyła niemalże wszystkich obszarów życia. „Nieznany sprawca” zerwał ze ściany frontowej cukierni w Przeworsku obraz Matki Boskiej Częstochowskiej połamał go i wrzucił do kanału. „Robotnicy byli oburzeni na to świętokradztwo, ponieważ obraz istniejący tam od lat 60 otaczali szczególną czcią”. Kuria Biskupia w Przemyśle apelowała więc:

Choć zostało wszczęte śledztwo niemniej jednak Kuria Biskupia uważa sobie za obowiązek zwrócić uwagę Prezydium na mnożące się w ostatnich czasach wypadki znieważania rzeczy świętych i włamania do kościołów nie tylko po wsiach, ale i w miastach powiatowych, gdzie spodziewać by się można lepszego zabezpieczenia. Wypadki takie wywołują u wierzą-

⁶⁶ Informacja o działalności kleru w kraju na terenie woj. rzeszowskiego, APRZ, sygn. 20955, k. 57.

cych katolików rozgoryczenie i ujemne komentarze na temat stosunku bezpieczeństwa. W interesie przeto nie tylko Kościoła, ale i powagi władz państwowych, zwraca się Kuria z uprzejmą prośbą o zarządzenie tego rodzaju świętokradczym wybrykom⁶⁷.

Mieszkańcy Rzeszowa byli mocno oburzeni, kiedy 8 stycznia 1958 r. pierwszy sekretarz Podstawowej Organizacji Partyjnej wtargnął do autobusów MPK, pozdejmował kierowcom autobusów obrazki MB Częstochowskiej i publicznie dokonał ich profanacji, mówiąc „nie wiercie w zabobony!” Reakcja społeczeństwa była natychmiastowa. Mieszkańcy Rzeszowa wystosowali list następującej treści:

Szanowny Pan Minister Wyznań Religijnych Warszawa.

Na terenie Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego MPK w Rzeszowie zaistniał bardzo wielki wypadek. Pierwszy Sekretarz POP dopuścił się w dniu 8.I.1958 rano o godzinie 9-tej napadu na wszystkie autobusy MPK, zdzierając szoferom wewnątrz autobusów obrazki Najświętszej Matki Boskiej Częstochowskiej, obrazki małe były umieszczone koło kierowcy [...] targał te obrazki mówiąc, że nie wiercie w zabobony. Dokonał profanacji publicznie. Mieszkańcy miasta Rzeszowa wnoszą ostry protest do pana Ministra niech nikt na przyszłość nie odważy się ręki kłaść na rzecz świętą. Ten bydlak POP powinien pamiętać, że między Państwem a kościołem został dokonany układ, ten bydlak był szwecem, dostał się do żłoba, to jest towarzysz [?], tonie jest towarzysz PZPR. To jest skurwysyn i zdechnie bez Boga ani do proga, co na to Komitet Miejski PZPR oraz Komitet Wojewódzki. Będziemy widzieć co się stanie z tym bandytem. To jest sekretarz POP [?] Precz z takim sekretarzem, zbójem, który napada na religijne obrazki. Kraków dowie się w przeciągu 5 godzin a taki szubrawiec zdechnie pod płotem. Bóg tego dokona.

Szanowny Panie Ministrze Wyznań Religijnych. Pan zdaje sobie dokładnie z tego sprawę, że układ musi być honorowany a nie dymną zasłoną. Taki

⁶⁷ Pismo Kurii Biskupiej w Przemyślu z dnia 29 czerwca 1955 r., L. 2521/55 do PWRN w Rzeszowie w sprawie zerwania ze ściany frontowej cukrowni w Przeworsku i profanacji obrazu MB Częstochowskiej, APRz, sygn. 21015, k. 129. Zob. także Pismo PWRN w Rzeszowie z dnia 15 lipca 1955 r., Wz. I-9b(27)55 do Kurii Biskupiej w Przemyślu w sprawie zerwania i profanacji obrazu MB Częstochowskiej z cukrowni w Przeworsku, APRz, sygn. 21015, k. 132.

jeden szubrawiec dopuścił się takiej strasznej rzeczy. Profanował i targał obrazki święte i co na to obywatele Rzeszowa. Polecamy obywatele aby pan minister natychmiast [...]⁶⁸ załatwił tę sprawę.

Aktów obrony krzyża i wiary, przeciwko ówczesnemu prawu, aż nadto zachowało się w archiwach Wydziału. Młodzież upominała się o mszę św. na koloniach, mimo wytycznych Kuratorium Oświaty i Wydziału do Spraw Wyznań, który opracował plan walki z organizowaniem nielegalnych nabożeństw w ramach tzw. duszpasterstwa wakacyjno-turystycznego⁶⁹. Wiele osób walczyło o powieszenie krzyża w salach szpitalnych, o kaplicę szpitalną⁷⁰, wznosiło – wbrew prawu budowlanemu – przydrożne kapliczki, figurki⁷¹, a nawet kościoły⁷².

⁶⁸ Pismo mieszkańców Rzeszowa z dnia 8 stycznia 1958 r. w sprawie profanacji obrazków MB Częstochowskiej we wszystkich autobusach MPK, APRz, sygn. 21020, k. 24-25.

⁶⁹ Sprawozdanie Wydziałowi do Spraw Wyznań przy PWRN w Rzeszowie za III kwartał 1959 r., APRz, sygn. 20955, k. 68-70. Zob. także: Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Brzozowie na miesiąc lipiec 1955r. z dnia 2 lipca 1955 r., APRz, sygn. 20952, k. 116; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Brzozowie na miesiąc sierpień 1955 r. z dnia 3 sierpnia 1955 r., APRz, sygn. 20952, k. 126; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Łańcucie na miesiąc sierpień 1955 r. z dnia 1 sierpnia 1955 r., APRz, sygn. 20952, k. 129; Plan pracy Referatu do Spraw Wyznań przy PMRN w Rzeszowie na miesiąc sierpień 1955 r. z dnia 3 sierpnia 1955 r., APRz, sygn. 20952, k. 137.

⁷⁰ Zob. szerzej: L. Fiejdasz, *Rola Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie w laicyzacji służby zdrowia*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2009, t. 12, s. 199-218.

⁷¹ Sprawozdanie Referatu do Spraw Wyznań PWRN w Rzeszowie za IV kwartał 1954 r. Wyniki obserwacji życia religijnego i miejscowych stosunków międzywyznaniowych [brak daty], APRz, sygn. 20951, k. 3; Sprawozdanie kierownika Referatu do Spraw Wyznań z PPRN w Brzozowie z dnia 4 stycznia 1955 r. za IV kwartał 1954 r., APRz, sygn. 20952, k. 3; Sprawozdanie z działalności Referatu do Spraw Wyznań PPRN w Krośnie z dnia 6 stycznia 1955 r. za IV kwartał 1954 r., APRz, sygn. 20950, k. 45; Zob. Protokół zebrania Wojewódzkiego Zarządu Koła Księży „Caritas” w Rzeszowie odbytego dnia 16 marca 1960 r., APRz, sygn. 21455, k. 42; Sprawozdawanie Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Rzeszowie z dnia 12 maja 1955 r. za okres od stycznia do kwietnia 1955 r., APRz, sygn. 20954, k. 7-8; Pismo z dnia 30 lipca 1956 r., Wz. I-9b/22/56 do PWRN Wydział Organizacyjny Oddział Skarg i Zażaleń w sprawie nielegalnego zainstalowania światła w kapliczce przydrożnej, APRz, sygn. 21017, k. 85.

⁷² Charakterystyczny jest przykład budowy kościoła w Stalowej Woli. Zob. Notatka służbowa z odbytej narady w KM PZPR w Stalowej Woli w dniu 7 kwietnia br. w sprawie budowy kościoła i wstrzymania z dnia 10 kwietnia 1962 r., APRz, sygn. 20991, k. 29-36.

Jeden z towarzyszy odnotował następujące spostrzeżenie w notatce służbowej:

Zwróćmy uwagę towarzysze na nasze placówki handlu uspołecznionego – nie znajdziemy ani jednego sklepu, czy też zakładu gastronomicznego na terenie woj. rzeszowskiego, który by nie był udekorowany dewocjonaliami. A jak wyglądają nasze socjalistyczne zakłady służby zdrowia? Np. szpitale, ośrodki zdrowia, sanatoria, dość często przypominają koszmarnie obrazy średniowiecza. – Czym należy tłumaczyć to zjawisko? Jest to jedna z bezsprzecznych form wpływów i nacisku kleru na personel, który całkowicie ugina się i przychyła się do zjawisk klerykalnych. [...] Widzimy nieraz wykruszanie się naszych pracowników z aparatów partyjnych poczynając od POP do Komitetu Wojewódzkiego włącznie. Warunkiem demaskowania klerykalnej reakcji i umocnienia Frontu Narodowego na odcinku katolickim jest uzbrojenie ideologiczne całego aktywu partyjnego do tej walki, tak aby zdolny był bez poważniejszych błędów realizować giętko i prawidłowo politykę naszej Partii⁷³.

Postawy kapłanów wobec działań Wydziału do Spraw Wyznań wymagają odrębnego opracowania.

4. ŹRÓDŁA TRUDNOŚCI Z REALIZACJĄ WYTYCZNYCH WYDZIAŁU DO SPRAW WYZNAŃ

Tych źródeł należy szukać w przywiązaniu ludności do wiary i tradycji katolickiej. Na Rzeszowszczyźnie była ona szczególnie ugruntowana. Przynajmniej to sam referent z Jarosławia, który w sprawozdaniu pisze: „około 97% ogólnej liczby społeczeństwa zamieszkującego na tutejszym terenie uprawia praktyki religijne – jednym słowem jest mocno sfanatyzowane”⁷⁴. Także pracownicy rad narodowych, członkowie

⁷³ Notatka w sprawie stosunku Państwa Ludowego do kościoła i religii oraz stanowisko partii do religii i Kościoła [brak daty, podpisu], APRz, sygn. 21126, k. 9-11.

⁷⁴ Sprawozdanie Referatu do Spraw Wyznań z PPRN w Jarosławiu z dnia 5 stycznia 1955 r. za IV kwartał 1954 r., APRz, sygn. 20950, k. 22.

partii, POP, osoby, które niejako z urzędu miały egzekwować wytyczne Wydziału do Spraw Wyznań, same były praktykującymi katolikami:

[...] byliśmy świadkami, że członkowie naszej Partii i aktywu brali czynny udział w uroczystościach Bożego Ciała, gdzie kolejarze w Przemyśle nieśli chorągwie kościelne w czasie procesji, a w Rzeszowie na czele procesji kroczył Sekretarz Oddziałowej Organizacji Partyjnej WSK⁷⁵.

W procesjach Bożego Ciała zauważono udział aktywistów partyjnych i członków Partii. Zauważono to w pow. Ropczyce, gdzie dyrektor PZGS, profesor Technikum Rolniczego i Przewodniczący PMRN wzięli udział w procesji. W Wielopolu Skrzyńskim udział w procesji wziął Przewodniczący PMRN oraz sekretarz P.O.P. W Leżajsku Przewodniczący PMRN wykazał dużą aktywność na odcinku budowania ołtarzy. W miejscowości Mrzyglód sekretarz POP niósł baldachim⁷⁶.

Mówi o tym także wpis w aktach o sygn. 21126. Sprawozdawca pisze:

Były też fakty uginania się członków Partii na odcinku Woj. Prokuratury, kiedy miała się odbyć rozprawa sądowa na której stanął ksiądz, żaden z prokuratorów nie podjął się prowadzenia rozprawy oskarżycielskiej, dopiero tą funkcję musiał wykonać sam Prezes Woj. Prok. Widzimy na bazie tego przykładu, że fanatyzm religijny nawet wdarł się w umysły ludzi o wyższym wykształceniu. Klerykałów członków Partii nie brak jest również w Radach Narodowych [...] ⁷⁷.

Wobec postaw wiernych administracja wyznaniowa w wielu sytuacjach była bezradna. W Mielcu powstał komitet budowy kościoła. „Członkowie jego chociaż na to pozwolenia nie mają, to jednak

⁷⁵ Notatka w sprawie stosunku Państwa Ludowego do kościoła i religii oraz stanowisko partii do religii i Kościoła [brak daty, podpisu], APRz, sygn. 21126, k. 9.

⁷⁶ Informacja o działalności kleru w kraju na terenie woj. rzeszowskiego, APRz, sygn. 90955, k. 59.

⁷⁷ Notatka w sprawie stosunku Państwa Ludowego do kościoła i religii oraz stanowisko partii do religii i Kościoła [brak daty, podpisu], APRz, sygn. 21126, k. 9-11.

zbierają składki pieniężne – zebrali już pół miliona złotych. Władze administracyjne wprawdzie nałożyły karę na inicjatorów zbiórki – lecz to nie pomaga”. Z kolei na jednym z zebrań POP padło stwierdzenie, że trudno się kogoś doprosić, żeby przyszedł budować szkołę, bo „cała wieś pracuje przy budowie kościoła”⁷⁸. Nawiasem mówiąc, działania POP musiały być bardzo nieudolne, skoro można je było bez trudu sparaliżować zakupem piłki do gry⁷⁹.

PODSUMOWANIE

Przedstawione wyżej fakty nie wyczerpują tematu. Niewątpliwie musiały być głośne, skoro mimo wybrakowania akt Wydziału ślady po nich pozostały. Przytoczone przykłady są próbą ukazania męstwa, hartu ducha i odwagi wielu osób, które w obronie wiary nie bały się represji karnych, administracyjnych, przykrych doświadczeń związanych ze zwolnieniem z pracy czy utratą mieszkania. Nieprzypadkowe cytaty demaskują faktyczne cele poszczególnych aktów prawnych. Różnią się one zasadniczo od tych deklarowanych publicznie chociażby w porozumieniach. Wiary – metodami komunistycznymi – z ludzkich serc nie udało się wykorzystać. Dlaczego? „Podstawą i celem porządku społecznego jest osoba ludzka jako podmiot niezbywalnych praw, których nie otrzymała z zewnątrz, lecz które wypływają z jej natury: nic i nikt nie może ich zniszczyć, żadna zewnętrzna siła unicestwić, ich korzenie tkwią bowiem w tym, co jest najgłębiej ludzkie”⁸⁰. Przytoczone fakty są tego obrazem.

⁷⁸ Zob. Dalekopis do Komitetu Centralnego PZPR Wydział Organizacyjny Sektor Informacji Partyjnej w Warszawie, pt. Uwagi o działalności kleru w województwie rzeszowskim, APRz, sygn. 20955, k. 11-14.

⁷⁹ „Księża werbują do kościoła młodzież różnymi sposobami, rozdają różańce, cukierki, zakupili piłkę do gry, tak że paraliżują inicjatywy POP”. Zob. Uwagi o działalności kleru w województwie rzeszowskim z dnia 22 listopada 1958 r. sporządzona przez I sekretarza KW PZPR w Rzeszowie Władysława Kruczka, APRz, sygn. 20955, k. 11.

⁸⁰ Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia. Oredzie na Światowy Dzień Pokoju, 1 stycznia 1988 r.*, w: Jan Paweł II, *Świat nie jest zamęt...*, Warszawa 2003, s. 149.

RESISTANCE OF RZESZÓW REGION'S SOCIETY IN RELATION
TO THE ACTIONS OF THE DEPARTMENT OF RELIGION

Summary

After World War II the government in Poland was overtaken by the communist party. Based on ideology of Marxism–Leninism, the communists had engaged in a fight against the Roman Catholic Church in order to destroy it. One of the used methods was to eliminate religion from public life and to root it out of Polish hearts. In order to achieve this goal, the Party had established several political bodies and adjusted the law to cover the necessary actions. The main role in that activity was delegated to the Office of Religion and the organs of state administration in the regions. Although, the Office had not established the religion policies, it had implemented the instructions of the Political Office of the Central Committee of the Polish United Workers' Party. Comparing the law of that time (established by the communists and adjusted to the current political demands) to the unpublished, often secret or confidential documents of the Rzeszów Department of Religion and the communist party's instructions, the article presents the cases of the Department's violation of the constitutional principles such as: freedom of conscience, freedom of religion and freedom of celebrating religious ceremonies. The article shows also several examples of the Rzeszów society's resistance to implementation the Department's regulations ordering elimination of religion from schools and religious symbols from classrooms, hospitals and other public places. The main part of the article focuses on presenting and discussing the case studies from the documents of the Religion Department of State Archives in Rzeszów.

Translated by Marzena Rzeszót